

کارکرد روان شناسانه نقوش درخت در فرش تبریز

سید مظهره نبوی گلوگاهی

۱. کارشناس فلسفه و کارشناس ارشد پژوهش هنر

s.mnabavi@yahoo.com

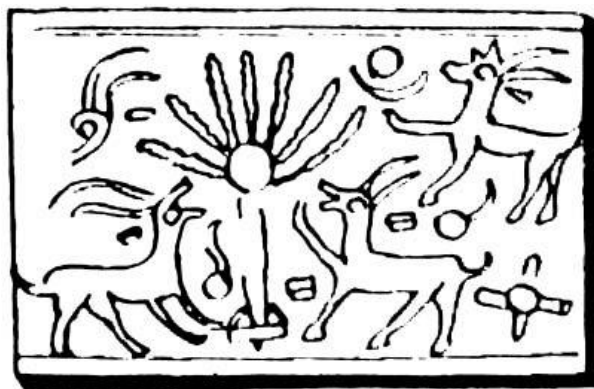
چکیده

موضوع درخت در نگاره های ایرانی جایگاه ممتازی دارد، این امتیاز زمانی که با موضوع روان شناسی می آمیزد و کارکردهای نقوشی چون درخت و گل و بوستان و از طرفی رنگ فرش مطرح می شود، با موضوع علم روان شناسی ترکیب علمی و هنری می یابد. به طوری که درختان باغ با درختان جنگل و درختانی که برای فضاهای عاشقانه انتخاب می شوند با هم متفاوت هستند، این موضوع علاوه بر شرایط زیستی بیانگر موضوعی روان شناسانه است که مبتنی بر سلامت روان است و هنرمند می خواهد از این نگاره ها متناسب با تصویری که از شرایط زندگی در گذشته داشته، در نگرش و گرایش خود نیز لحاظ کند، حتی فردی که فرش را برای خرید انتخاب می کند دارای حس مشترک است. علاوه بر این درخت در اندیشه قومی و انسان شناسی فرهنگی نیز جایگاهی رفیع دارد و بازتاب نگرش یک قوم و قبیله به درخت و ناشی از باورهای آنها است. این مقاله با هدف شناخت کارکرد روان شناسانه نقوش درخت در فرش تبریز مورد بررسی قرار می گیرد و روش تحقیق بکار رفته در این مقاله از نوع توصیفی است جامعه آماری این مقاله را تعداد ۵ نقش از فرش های تبریز تشکیل می دهد.

واژگان کلیدی: فرش تبریز، درخت، روانشناسی

مبنا و منشاء روان شناسانه در نقوش درخت

مبانی روان شناسانه اعتقاد به درخت و نقوش آن از اعتقاد به روح سرچشمه می گیرد، اعتقاد به وجود روح در برخی درختان و گیاهان باوری قدیمی است. مثلاً جی سی کوپر درخت را «کل عالم عین؛ ترکیب آسمان و زمین و آب پویا در تقابل با سنگ که حیات ساکن است» معرفی کرده، (کوپر، ۱۳۷۹-۲۱۵) همچنین بسیاری از اقوام باستانی، درخت را به عنوان جایگاه خدا یا در واقع، خود خدا می پرستیدند. و نماد کیهان و منبع باروری و نماد دانش و حیات جاودانی می دانستند» (هال، ۱۳۸۰-۱۲۴). وی مفاهیمی چون: درخت همیشه سبز مظهر زندگی ابدی است و روح نامیرا و بی مرگی است، همچنین درخت برگ ریز نمایانگر دنیا است و در حال تجدید حیات و باززایی مداوم، معرفی کرده است. البته این برداشت ها را می توان با اعتقاد به درخت در تمدن های باستانی بین النهرین و ایران آمیخت. زیرا اولین نگاره ها از درخت در تمدن بابل به صورت لوح گلی یافت شد که درخت زندگی "ا آ" نامیده می شد: پدر خدایان این درخت در «اریدو» می روید و «یوکانو» نام داشت. کسی که از میوه آن می خورد به عمر جاودان دست می یافت. تصویر درختی که در دوسوی آن یک جفت جانور، نیمه خدا یا نقش انسان باشد، در هنر بین النهرین وجود دارد. (هال، ۱۳۸۰: ۱۲۴) تصویر شماره (۱)

تصویر شماره (۱-۲) درخت را در تمدن سومری و سامی نشان می دهد.

در تمدن ایران زمین، در آیین زروانی درخت زندگی «هئوم» (هئوما) نام دارد و از میوه آن برای تغذیه ارواح بهشتیان در فردوس استفاده می شود. (فربود، طاووسی، ۱۳۸۱: ۴۳). این موضوع نشان می دهد که درخت در ایران باستان همواره چیزی بیش از یک گیاه معمولی بوده است و بیانگر رابطه ای رمزآلود بین اجزای اصلی اش یعنی: ریشه، تنه و شاخه هایش با جهان والا یا بهشت است و نخستین نمونه های گیاهی روی سفال ها، مهر و سنگ ها یافت می شود. (جوانی، ۱۳۷۹: ۳۲).

کارکردهایی که باعث شده تا نگاه روان شناسانه به موضوع نقوش درخت تقویت شود، عبارتند از:

- گرایش و نگرش به این موضوع که درخت میان زمین و آسمان پیوند می دهد.
- درخت موجب زندگی بخشی و باروری است و از این حیث تقدیس می شود. (بویس، ۳۰۱، ۱۳۷۴).
- برگ های درخت خاصیت درمان بخشی آلام بشری را داشته و در هنرهای تزئینی و رمزی بین النهرین از ۳۵۰۰ ق.م در ایران ساسانی به کار می رفته است (مرزبان، ۱۳۶۸: ۳۵۲).
- درخت را دور کننده غم نیز می دانند و شیره اش مستی آور است و تاثیر درمانی دارد (میرشکری، ۱۳۷۲: ۵۳).
- گونه ی سپید هوم که در اوستا، گئوکرته، نامیده شده است، به بور ایرانیان کهن، بی مرگی را در روز رستاخیز به آدمی ارمغان خواهد داد. هوم سپید را سرور گیاهان دارویی می دانسته اند... از هوم نوشابه ای آیینی ساخته می شده است. که پراهوم نام داشته است (موله، ۱۳۷۷: ۵۰).

- درختان چنار، سرو، تاک و انار از درختان نمادین و بعضا مقدس و زندگی بخش به شمار رفتند (میرشکرایبی، همان: ۶). در ایران دوره ی هخامنشی و ساسانی، درخت سرو درخت زندگی به شمار می رفت. نقش این درخت که به صورت نقش برجسته در تخت جمشید بسیار دیده می شود، اهمیت نمادین آن را بیشتر آشکار می سازد.

- قران مجید بارها از واژه درخت و انواع آن مانند طوبی، خرما، زیتون، انار، انجیر و ... یاد کرده (فربود و طاووسی، ۱۳۸۱، ۴۹)، چنانچه پیامبر (ص) می فرماید: هر کس نهالی را بکارد و درختی را غرس نماید تا هر کجا که بنده ای از بندگان خداوند مهربان بهره مندی شود خداوند اجر و ثواب به او مرحمت میکند. (نهج الفصاحه، ۵۹۷). امام صادق (ع) قطع درخت میوه دار را باعث نازل شدن عذاب خدا می داند (محمدی ری شهری، میزان الحکمه حدیث شماره 1955)

- البته به موارد مذکور باید نگرش های موجود در ادبیات اسطوره ای را نیز افزود، زیرا عده ای از پژوهشگران معتقدند که فردوسی خصلت درمانگری سیمرغ بنا برمتون اوستایی، از درخت ویسپوبیس که خاصیت شفابخشی دارد گرفته است. یا این که میان درخت گز و اعتقادات مذهبی روزگرن کهن، پیوستگی هایی می توان یافت که عبارتند از: محلی بودن درخت گز و سخت جانی درخت گز که در میان کویر سوزان می روید و دارای خاصیت طبی است، اشاره کرد (سلطانی، ۱۳۷۲: ۷۴). همچنین زال از حمایت سیمرغ برخوردار بود و آشیانه سیمرغ، بالای درخت طوبی در کوه قاف است، یعنی در مرز میان جهان پیدا و ناپیدا، در آستانه اقلیم هشتم که گاه آنرا قلعه نفس نامیده اند و گاه سینای عارفان. درخت طوبی، یکی از رمزهای وجود مطلق است. (شایگان، ۱۳۷۳: ۳۲۱)

نگارگری درختان و نماد آنها

نقوش مکرر درخت و گل در تخت جمشید نشان از علاقه به گل و گیاه در آیین هخامنشیان دارد سرو نماد اهورامزدا، نخل نماد میترا و نیلوفر نماد آنهاپتا است که در مکان های مخصوص در تخت جمشید حجاری شده و بازگو کننده اعتقاد و احترام آنها به این هدیه اهوایی است و در دو پلکان بزرگ آپادانا هر دسته از افراد را نشان می دهد که به وسیله درخت سروی جدا شده اند (سعیدی، ۱۳۷۶).

تصویر (۲) - آورندگان هدایا در تخت جمشید، پلکان شرقی کاخ آپادانا، سمت چپ درخت سرو (ماخذ: عطروش، ۱۳۸۵)

کارکرد روان شناسانه نقوش درخت در فرش تبریز

نقوش درخت در فرش، با خطوط منحنی و در بسیاری از قالی های ایرانی به کار می رود. درختها اغلب به صورت بید مجنون و یا سرو به کار رفته اند. درخت سرو در شکل تجریدی خودگاه مانند مثلثی ساده به پایه (ساقه) وصل می شود و گاه مانند مخروطی به شکل شعله شمع که گلی در وسط دارد، نمایش داده می شود (ذریاد، ۱۳۸۳). همچنین عمده قالی هایی که در آن نقش درخت به طور شاخص به کار رفته، نقوش باغ هستند. بسیاری از صاحب نظران بر این عقیده اند که فرش ایرانی سراسر، باغ رنگین و باشکوهی است که تداعی کننده بهارستان رضوان و گلستن ارم است (صباغ پور، شایسته فر، ۱۳۸۹-۴۶). این توضیح ضروری است

که در واقع باغ یکی از اساسی ترین مفاهیم در فرهنگ ایرانی است و فرودس به معنای باغ است، باغ محصور معمولاً دارای هفت حصار است به طوری که اهریمن نتواند به آن را پیدا کند (ژوله، ۱۳۸۱).

نگارگری ایرانی دارای بینشی غنی و عارفانه و بهره گرفته از دامنه گسترده خیال و اندیشه است. باغ ها در نقاشی های مینیاتوری نقش چشم گیری داشتند (خوانساری، مقتدر، یآوری، ۱۳۸۳: ۴۹). درختان شکوفه، نمادی از ناپایداری و عمر کوتاهاند و در تضاد با درختان سرو قرار دارند که پایدار و همیشه سرسبزند. در این باره الیاده اعتقاد دارد که انسان ظهور ناپایدار از صورت و وجهی نو از نباتات است که پس از مرگ به حالت تخم یا روح به درخت بازمی گردد، انسان ها بار دیگر به زهدان عالم می پیوندند، از نو جرثومه می شوند و مرگ برقراری مجدد ارتباط با سرچشمه ی زندگی کل با حیات عالم است (الیاده، ۱۳۷۶: ۸۸).

بررسی های نگارنده از فرش تبریز حاکی از این است که در فرش تبریز کاربرد درخت را می توان به صورت استفاده از گل بصورت بوته ای به عنوان نشانگر بوستان مد نظر قرار داد. تصویر (۱) در تصویر دوم ترکیب بندی را در در بخش مرکزی درخت بکار رفته و در حاشیه با استفاده از گلهایی که به صورت شاخه ای و پراکنده در زمینه بوده استفاده شده است. (تصویر ۲) همچنین در نمونه سوم شاهد ترکیب بندی دایره ای و متقارن در بخش مرکزی هستیم. در بخش زمینه نیز نقوش شاه عباسی و گل های پنج پر، را می توان مشاهده کرد که ترکیب بندی متراکم را بوجود آورده است. کاربرد درخت در بخش مرکزی به صورت گل و بته های هندسی و ظریف و در حاشیه نیز خطوط ظریف و پیچان که نقوش اسلیمی را به یکدیگر متصل کرده را می توان شاهد بود که نشاندهنده شاخه درختی است که بوستان را در ذهن ایجاد می کند.

نمونه چهارم مورد بررسی از فرش تبریز حاکی از این است که تکرار یک نقش (گل شاه عباسی) به چشم می خورد و در قسمت کناره فرش نقش گل پنج پر تکرار می شود. در بخش مرکزی نیز شاهد شکل یک گل هشت پر هستیم مهمترین بخشی که به کاربرد درخت اختصاص دارد در بخش مرکزی و در کناره و نوارها با تکرار نقش گل پنج پر قابل ملاحظه است. در بررسی از نمونه پنجم نیز مشاهده گردید که کاربرد درخت در بخش مرکزی از شمسه ای که در مرکز ترنج استفاده شده و آن با نقشی شبیه به نقش سرو تکرار شده و در زمینه فرش نیز نقوش هندسی گردان که با شاخه های ظریف به یکدیگر متصل شده اند که نشانگر بوستان است و نقوش گلهای متفاوتی در زمینه دیده می شود.

به لحاظ روان شناسی در نقوش فرش تبریز از رنگ های با طراوت و شادی بخش و با استفاده از گل و گیاهان تزئینی برای نشان دادن بوستان استفاده شده و رنگ های روشن و قرمز و صورتی و با زمینه های سبز و آبی و ارغوانی به شادابی نگاره های فرش کمک می کند. نگارگران فرش تبریز با آشنایی به روان شناسی رنگ ها احتمالاً از رنگ های شاد و قرمز و ارغوانی استفاده کرده اند. زیرا در روان شناسی رنگ ها از رنگ قرمز مفهوم نیرو دهنده، گرم کننده و شادی بخشی، قدرت رهایی و شجاعت معنا کرده اند و از رنگ سبز، طبیعت، تعادل، آرامش و پیشرفت ذهنی و بدنی احساس شادی و سلامتی روحی و جسمی نتیجه گیری شده است. رنگ آبی نیز سمبل صلح و آرامش و رنگ ارغوانی به مفهوم رنگ امپراطور، قدرت و توانایی و تکبر است. همچنین از این رنگ بیشتر برای عبادت و مدیتیشن نیز استفاده می شود. آبی لاجوردی رنگی پراز احساس رضایت خرسندی است. همچنین رنگی که سمبل جوش و خروش و فعالیت است و نشان از اراده بزرگ و هیجان دارد.

منابع

۱. ج وانی، آ، هنر و نماد(درخت)، فصلنامه علمی و پژوهشی هنرنامه، ش، ۷، تابستان ۱۳۷۹، ص.۳۲
۲. بویس، مری(۱۳۷۴)، تاریخ کیش زرتشتی، ترجمه همایون صنعتی زاده، تهران: توس.
۳. محمدی ری شهری، (۱۳۸۴)، قم: انتشارات مؤسسه فرهنگی دارالحدیث
۴. پاینده، ابوالقاسم،(۱۳۶۲) نهج الفصاحه، تهران: نشر جاویدان
۵. خوانساری، مهدی، مقتدر، محمدرضا و یآوری، مینوش(۱۳۸۳)، باغ ایرانی بازتابی از بهشت؛ سازمان میراث فرهنگی و گردشگری تهران)؛ ۱۳۸۳-۴۹،
۶. سعیدی، فرخ(۱۳۷۶)، راهنمای تخت جمشید و پاسارگاد، و نقش رستم، میراث فرهنگی، تهران
۷. سلطانی گرد فرامرزی، ع.(۱۳۷۲) سیمرغ در قلمرو فرهنگ ایران؛ تهران: مبتکران.
۸. شایگان، د، هانری، ک(۱۳۷۳)؛ آفاق تفکر معنوی در اسلام ایرانی، ترجمه: باقر پرهام، ج. ۲؛ تهران، فرزانه.
۱. صباغ پور، شایسته فر، (۱۳۸۹). مقاله: [بررسی نقش مایه نمادین پرده در فرش های صفویه و قاجار از نظر شکل و محتوا](#) ، تهران: نشریه تخصصی هنر
۲. عقیقی، رحیم، (۱۳۷۴)، اساطیر و فرهنگ ایران در نوشته های پهلوی، تهران: توس.

۳. عطروش، طاهره، (۱۳۸۵) بته جقه چیست؟ تهران، موسسه فرهنگی و هنری سی بال هنری
۴. فربود، فریناز، محمود طاووسی، بررسی تطبیقی مفهوم نمادین درخت در ایران، فصلنامه تحلیلی پژوهشی مدرس هنر، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، دوره اول، شماره دوم (۱۳۸۱-۴۳)
۵. کوپر، جی. سی. (۱۳۷۹) فرهنگ مصور نمادهای سنتی. ترجمه ملیحه کرباسیان. تهران: نشر فرشاد.
۶. مرزبان، پرویز، معروف، ح؛ (۱۳۶۸) فرهنگ مصور هنرهای تجسمی، پارچ، ۳؛ تهران، چشمه.
۷. موله، م؛ (۱۳۷۷) ایران باستان، چ. ۵؛ ترجمه، زاله آموزگار، تهران، توس.
۸. میرشکرایی، م (۱۳۷۲) دیدار هوم، کتاب ماه (هنر، ش. ۲۵ و ۲۶ و آبان ۱۳۷۲). ص. ۵۳.
۹. هال، جیمز، فرهنگ نگاره ای نمادها در هنر شرق و غرب، ترجمه دکتر رقیه بهزادی، فرهنگ معاصر، تهران ۱۳۸۰-۱۲۴)
۱۰. الیاده، میرچا، (۱۳۷۶) افسانه و واقعیت، مترجم نصرالله زنگویی. تهران، پاپیروس
۱۱. ژوله، تورج (۱۳۸۰)، پژوهشی در فرش ایران، یساولی، چاپ اول، تهران ۱۳۸۱
۱۲. مجله قالی ایران (ماهنامه فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی)، مرداد و شهریور ۱۳۸۸، سال دوازدهم، دوره هفتم، شماره ۸۶
۱۳. فصل نامه قالی ایران (۱۳۷۹) (فصل نامه فرهنگی، هنری، اقتصادی، اتحادیه صادرکنندگان فرش ایران) بهار ۱۳۷۹، سال ششم، شماره ۱۸.

Psychological Function of Tree Rugs in Carpet of Tabriz

Seyyed Motahareh Nabavi Galoghahi

Expert in Philosophy and Master of Arts Research

s.mnabavi@yahoo.com

Abstract

The theme of the tree in Iranian graphic arts is a privileged place. This point, when it comes to the subject of psychology and the functions of painting such as tree and flowers, and on the other hand the color of the carpet, comes to the subject of psychology of scientific and artistic composition. So that the trees of the garden are different with the forest trees and trees that are chosen for romantic spaces, this subject, in addition to the biological conditions, represents a psychological subject based on mental health, and the artist wants to make these images fit in imaginings. Considering the circumstances of life in the past, it also takes into account its attitude and tendency, even the one who chooses the carpet for shopping has a common sense. In addition, the tree has a high rank in ethnic thought and cultural anthropology, reflecting the attitude of a tribe and tribe to the tree and its beliefs. This paper is aimed at understanding the psychological function of tree designs in Tabriz carpet. The research method used in this paper is descriptive. The statistical society of this paper consists of 5 roles of Tabriz carpets.

Key words: carpet, Tabriz, tree, psychology, mousses,